

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ДУХОВНІСТЬ” У ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Постановка проблеми. Важливою особливістю сучасного становлення суспільства є фундаментальні зміни в економічній, соціальній та політичній сферах. Впливаючи на матеріально-технічну базу більшості країн, поступово змінюючи технології виробництва та прискорюючи розвиток продуктивних сил, науково-технічна революція не сприяє якісним змінам у духовній свідомості людства, в результаті чого значно підвищився рівень алкоголізму, наркоманії, злочинності (в тому числі дитячої та підліткової), змінюються життєві пріоритети, з'являється масова культура. Така соціальна криза потребує негайного перегляду як суспільством в цілому, так і кожним окремим його членом мети свого існування, в ході якого духовність стає головною перспективою вирішення екологічних і антропологічних катастроф, що насуваються.

Більшість досліджень у різних галузях науки свідчить про те, що найважливішим інструментом культурного перетворення є освіта, в межах якої не тільки опановуються нові знання, а й формуються світоглядні установки, смисложиттєві орієнтири та основи духовності. Тому перед педагогікою постає соціально-значуща проблема розгляду сутності та особливостей духовності, її виховання як одного зі шляхів подолання кризових явищ у цій сфері та запобігання їх подальшому поширенню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-педагогічному аналізу зазначеного феномену присвячені сучасні праці Л.Д.Березівської, І.Д.Беха, А.М.Богущ, О.І.Вишневецького, О.А.Горчакової, В.М.Грицькової, М.Б.Євтуха, І.А.Зязюна, В.Г.Кременя, О.П.Омельченко, Н.В.Орлової, Л.Д.Ороновської, Ж.В.Петрочко, М.Д.Прищака, Т.В.Саннікової, О.В.Сухомлинської, Г.П.Шевченко, Н.Л.Шеховської. Ці та інші дослідники розробляють як загальнотеоретичні підходи до розуміння духовності особистості, так і окремі аспекти проблеми, зокрема: розвиток духовності особистості; вплив на поняття “духовність” релігійних чинників, просвітницьких товариств; вивчення проблеми духовності особистості у творчій спадщині видатних педагогів.

Разом із тим, існування великої кількості наукових досліджень, хоча і свідчить про універсальність категорії “духовність”, та все ж ускладнює її осмислення.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз основних педагогічних підходів до визначення та розуміння поняття “духовність” і усвідомлення його пріоритетної ролі в розв'язанні існуючих кризових явищ.

Виклад основного матеріалу. Питання духовності на сучасному гуманістичному етапі розвитку освіти стає дедалі актуальнішим. Ця тенденція є закономірною в умовах осмислення виховання як орієнтованої на високі цінності особистості, яка є невід'ємною частиною світової культури та всезагального буття.

Науково обгрунтована побудова системи педагогічних методів, що обумовлюють ефективність вирішення зазначеної проблеми в діяльності освітніх установ потребує точного визначення поняття “духовність” у межах існуючих концепцій.

Історично склалися два основні підходи до розуміння сутності духовності – релігійний та світський.

Згідно з першим, названий термін є відображенням внутрішнього духу людини та пов'язується з релігійністю, наближенням людини до ідеалу, яким є Творець, любов'ю до нього. Найбільш поширеними для такої точки зору є визначення духовності як прагнення людини до:

- свободи від усього, що відбувається, наповнення власного життя вищим, божественним смислом [2, с. 406];
- правди, добра, краси, спілкування з іншими людьми та дбайливого ставлення до природи [5];
- з'єднання з Богом [6, с. 96].

Відповідно духовне виховання визначається як процес залучення особистості до християнських цінностей та їх використання в різних життєвих ситуаціях. Але варто пам'ятати, що така духовність повинна бути не лише формальним дотриманням церковних обрядів, ритуалів і таїнств (зовнішній вияв), а й сприяти зближенню людини з Богом і самопізнанню (внутрішній вияв).

Поряд із релігійним розумінням “духовності”, існують також праці, в яких ця категорія висвітлюється зі світської точки зору та пов'язується з гуманізмом і сферою духовної діяльності – “...відображенням суспільних відносин, включаючи працю, у внутрішньому світі людини, в її пристрастях і прагненнях, в її бажаннях” [10, с. 78]. Сутність духовності, згідно з такою позицією, полягає в самовдосконаленні, відкритті власного духовного начала без втручання божественних сил. Так, зазначену категорію характеризують як:

- складний психічний феномен самоусвідомлення особистості, внутрішнє сприймання, привласнення нею сфери культури, олюднення, вrostання в неї й розуміння як власного надбання [9, с. 14];

- цілеспрямоване прагнення до вдосконалення нашого Духу, нашої сутності [1, с. 22];

- інтегративну якість особистості, яка характеризує вищий рівень її інтелектуального та етично-естетичного розвитку, активності та творчості в праці, прагнення до самовдосконалення духу як безсмертного ества [11, с. 261];

- властивість особистості робити вільний вибір серед ієрархії цінностей (матеріальних і духовних), який, в свою чергу, обумовлює свободу орієнтації на ідеал, смисл побудови власного життя [12, с. 6];

- розгортання, актуалізацію смислу буття (духу) як людського буття через самопізнання, самовизначення та самоактуалізацію особистості [7, с. 32];

- своєрідний інтелектуально-чуттєвий, емоційний стан особистості, що відбувається на позитивному тлі поведінки і діяльності людини й характеризує її цілісність як особистості” [3, с. 7].

Український педагогічний словник за редакцією С.У.Гончаренка визначає духовність як індивідуальну вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти для “інших”. З категорією духовності співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу та призначення свого життя [4, с. 106].

До складу духовності особистості, згідно зі світським підходом, належить не лише теологічний аспект (як у релігійному), а й емоції, воля, інтелект та внутрішня свобода, що виражаються в її діяльності та морально-етичних установках.

О.В.Сухомлинська зауважує: “Мета формування духовності – це виховання в дітей та молоді високих інтелектуально-моральних інтересів і запитів, ціннісних поглядів, орієнтацій та переконань; створення таких умов, які б сприяли розвитку моральної активності дитини; формування моральної спрямованості її психічної діяльності, моральності потягів, інтересів, поглядів, думок, переконань” [9, с. 15-16].

У свою чергу на взаємозв'язок духовності та моралі також вказують І.Д.Бех, А.М.Богуш, Є.В.Бондаревська, Т.І.Власова, В.В.Серебряк та інші. Названі дослідники вважають, що діалектика понять “духовність” і “мораль” проявляється в тому, що першоосновою духовності особистості є моральні цінності та чесноти, а рівень розвитку моральності відображається в рівні її духовних сил.

Без духовності та моральних цінностей здійснення вихованням вчинків, гідних поваги та захоплення, є неможливим. Лише тоді в них виробляються духовні сили, які обмежують і не допускають перетворення бажань у примхи, коли з культурою моральних стосунків у їхньому повсякденному житті все гаразд. Любов до ближнього, щирість, вірність, самовідданість, благородство, почуття відповідальності, обов'язку, громадянської гідності – це лише деякі норми моральності, володіючи якими людина здатна творити добро для інших.

Саме постійне прагнення особистості до самоусвідомлення, самовдосконалення, залучення до вищих цінностей є основою розуміння духовності як з точки зору релігійного підходу, так і світського. Відмінним є лише шлях його досягнення: у релігійній традиції він полягає у зв'язку з Богом і поведінці, яка визначається канонами віри, а у світському трактуванні – у взаємодії з оточуючим середовищем і культурою. Але незважаючи на це, духовність, здебільшого, визначається як якісна характеристика особистості, в якій оптимально поєднуються усвідомлення реальних речей та спрямованість на розвиток, корегування власного внутрішнього світу шляхом входження в існуюче духовне життя суспільства, розуміння предметів його духовної культури.

До основних функцій духовності особистості відносимо:

- розширення світогляду;
- визначення сенсу свого життя, істини між добром і злом;
- осмислення духовних цінностей;
- допомогу в адекватній характеристиці певної ситуації та реакції на неї;
- спонукування до активності, цілеспрямованої поведінки, спілкування, праці над недоліками;
- орієнтацію на духовне самовдосконалення;
- формування готовності до постійного використання в думках і вчинках вічних ідеалів Краси, Добра, Гідності, Гуманізму.

Основну роль у духовному розвитку особистості відіграє освітньо-виховний процес, у якому виховання духовності є не лише одним із багатьох аспектів, а “...становить основу для виховання всіх якостей, за допомогою яких людина характеризується як психофізична та соціальна істота. Це феномен, який визначає становлення смисложиттєвої позиції людини у світі, виявлення та реалізацію її людської сутності. Особливо важливими є такі положення: уявлення про нерозривний зв'язок духовного виховання з культурою та моральністю; розуміння моральності як орієнтиру в духовному становленні людини; визнання свободи та відповідального вибору в якості необхідних умов його результативності” [8, с. 78].

Виховання духовності особистості обумовлюється спеціальною організацією “духовного виробництва”, яке в педагогічному контексті розуміється як педагогічний процес, у якому створюються умови для залучення, вироблення та закріплення загальнолюдських цінностей у життєдіяльності особистості, збагачення її духовних інтересів. Саме існування ціннісних орієнтацій сприяє якісним внутрішнім змінам.

Варто зауважити, що створення умов для виховання духовності школярів і студентів і досягнення певних результатів, у подальшому сприятимуть їх саморозвитку протягом усього життя.

Висновки. У сучасній педагогічній науці наявні два підходи до розуміння поняття “духовність” – релігійний та світський. Згідно з першим, духовність є реально існуючим вищим началом у людині, яке виражає ступінь її наближення до Бога. Світський підхід акцентує увагу на тому, що в основі даної категорії лежить прагнення особистості до самоусвідомлення, самовдосконалення, розширення світогляду.

Виховання духовності, яке передбачає занурення учнів і студентів у широкий соціокультурний контекст засвоєння вищих християнських і моральних цінностей, є важливою умовою процесу неперервного особистісного розвитку.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному аналізі понять “духовність”, “духовна культура особистості” та “духовна культура педагога”, обґрунтуванні педагогічних технологій, які б забезпечували умови для формування духовної культури майбутніх учителів.

Список використаних джерел

1. Амонашвили Ш. А. Почему не прожить нам жизнь героями духа / Ш. А. Амонашвили. – М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2003. – 64 с.

2. Белозерцев Е. П. Образ и смысл русской школы: очерки прикладной философии образования / Е. П. Белозерцев. – Волгоград : Перемена, 2000. – 461с.
3. Богуш А.М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання / А. М. Богуш // Виховання і культура. – 2001. – № 1. – С. 5–8.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Колпакова А. П. Духовно-нравственное воспитание младших школьников в условиях сельского образовательного пространства [Электронный ресурс] : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А. П. Колпакова; Якут. гос. ун-т им. М. Аммосова. – Якутск, 2004. – Режим доступа: http://planetadisser.com/see/dis_201370.html
6. Мижериков В. А. Словарь - справочник по педагогике / В. А. Мижериков. – М. : ТЦ Сфера, 2004. – 448 с.
7. Прищак М.Д. Генеза поняття духовності в педагогічній думці України (друга половина XIX – 20-ті роки XX ст.) : [монографія] / М. Д. Прищак. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. – 172 с.
8. Соловцова И. А. Духовное воспитание в православной и светской педагогике: методология, теория, технологии / А. И. Соловцова. – Волгоград: Перемена, 2006. – 248 с.
9. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 13–18.
10. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина / В. А. Сухомлинский. – М.: Молодая гвардия, 1971. – 227 с.
11. Тарасенко Л. М. Формування духовної культури сучасної сім'ї / Л.М. Тарасенко // Духовна культура як домінанта українського життєтворення: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. – К.: ДАКККіМ, 2005. – Ч. 1. – С. 261–262.
12. Шевченко Г. П. Педагогіка духовності / Г.П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць / [гол. ред.: Г. П. Шевченко]. – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В.Даля, 2004. – Вип. 1. – С. 3–9.

Тимошук Г.В.

До проблеми визначення поняття “Духовність” у педагогічній науці

У статті розглянуто основні підходи до розуміння поняття “духовність” у педагогічній науці, схарактеризовано теоретичні аспекти духовності, виявлено загальні функції феномену та здійснено спробу визначення сутності виховання духовності в педагогічному процесі.

Ключові слова: концепція, науковий підхід, духовність, функції духовності, духовне виробництво, виховання духовності, моральність.

Тимошук А.В.

К проблеме определения понятия “Духовность” в педагогической науке

В статье рассмотрено основные подходы к пониманию понятия “духовность” в педагогической науке, охарактеризовано теоретические аспекты духовности, выделено общие функции феномена и предпринято попытку определения сущности воспитания духовности в педагогическом процессе.

Ключевые слова: концепция, научный подход, духовность, функции духовности, духовное производство, воспитание духовности, моральность.

A. Timoshchuk

To the Problem of the Concept of "Spirituality" in Pedagogical Science

The article reviews the main principles of understanding the concept "spirituality" in teaching science, describes theoretical aspects of spirituality, identifies common features of the phenomenon and makes an attempt to determine the nature of spiritual education in the pedagogical process.

Key words: conception, scientific approach, spirituality, functions of spirituality, spiritual production, morality.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2011 р.